

“OĞUZ” SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİ ÜZERİNE YENİ DÜŞÜNCELER

Bilge ÖZKAN NALBANT*

Özet: En büyük Türk boy birliklerinden biri, aynı zamanda efsanevi bir Türk hakanının adı olan oğuz sözcüğünün kökeni üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte bu sözcüğün kökeni üzerinde bir görüş birliği sağlanamamıştır. Oğuz sözcüğü ile ilgili yeni bir köken bilgisi denemesi olan bu çalışmada, oğuz sözcüğü üzerine şimdiye kadar yapılmış olan köken bilgisi denemeleri kısaca özetlenmiş ve tarihi verilerin ışığında, aynı zamanda Oğuz Kağan Destanı'nı da içine alan yeni bir köken bilgisi denemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adbilim, Köken bilgisi, Oğuz kağan, Oğuz.

Recent Considerations on the Etymology of the term "Oguz"

Abstract: In literature, there are many studies on the etymological origin of the term "oguz", the name of a legendary Turkish Kagan as well as one of the greatest Turkish tribes in history. On the other hand, there has not been any scholarly agreement on the etymological origin of the term. In this study, the present studies on the origin of this term are mentioned, and a new etymological approach in regard with the legend name of Oguz is presented.

Key Words: onomasiology, etymology, Oguz Khagan, Oguz.

1. Bilindiği gibi Türkçede bir kişi adı bir de boy adı olarak kullanılan oğuz sözcüğü vardır. Bugüne kadar oğuz sözcüğü üzerine birçok köken denemesi yapılmasına karşın, oğuz adının kökeni halen tartışılmaya devam etmektedir. Bu tartışmalar bir taraftan ortaya çıkan yeni bilimsel verilerin ışığında yeni açıklamaların yapılması diğer taraftan da söz konusu adların eskiliği ve bunların çözümündeki güçlük nedeniyle bugüne kadar sürmüştür. Ögel de “Oğuz boylarının adları, oldukça eski çağlarda meydana gelmiş ve zamanla bazı değişimlere uğramışlardır. Bu eskiliği bize gösteren en güzel delil, boyların adlarının ortaçağda bile çok az kullanılan ve adeta unutulmuş, ekler ve köklerle yapılmış olmasıdır.” diyerek boy adlarının eskiliği ve köken olarak açıklanmalarının zorluğu meselesini ortaya koymaya çalışır (Ögel 1993: 328).

Oğuz adının kökeni ile ilgili bugüne kadar ileri sürülmüş görüşler şöyle özetlenebilir:

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi.

1.1. Vambery, *oğuz* sözcüğünü Amuderya'nın Yunan kaynaklarındaki eski adı olan *oxus* ile birleştirmiştir. Buna göre sözcük *Oğh* ve yahut *ak* ile *uz*'dan oluşmuştur. Kök *oğh* olup *uz* da bir ektir (İnan 1936: 23'den). Togan, Ptolomaios'da geçen *Oksus* adının, yani Sirderya nehri üzerinde oturan *Oksus* kavminin *Oğuz* demek olabileceğini, bu kavmin El Biruni zamanında da Aral Gölü çevresinde As ve Peçeneklerle(Aspasiakalarla) komşu olarak yaşadığını, bu yüzden *Oksus* sözcüğünü *Oğuz*'dan Yunancaştırılmış olarak kabul etmek gerektiğini düşünmektedir (Togan 1982: 149). Tolstov'a göre; yaklaşık olarak MÖ IV-II. yüzyıllarda, antropolojik kalınlardan yarı Mongoloid oldukları tespit edilen Hun ve Türk göçmenler doğudan gelerek Harizm'de yerleşik bulunan İskitlerden Aougassie, Apasiaka, Dukéres(Tohar) boyları ile karıştı ve Oğuz, Peçenek Türklerinin atası oldu. Aougassie, Apasiaka, Dukéres gibi eski boy adları Oğuz, Peçenek, Duker adlarında yaşamaya devam etti. MÖ II. yüzyılda Çinlilerin Kang-ki adını verdiği Semerkant ve Taşkent ili adları Kanglı'nın¹ erken bir şeklidir. Tolstov, Oğuz Han destanını bu döneme ve Hunlara bağlamaktadır (Esin 2003: 38'den).

1.2. Marquart (1914), *oğuz* sözcüğünün *ok* + *uz* olmak üzere iki sözcükten oluştuğunu savunmuştur. Marquart buradaki *uz* sözcüğünün anlamını “insan, adam” olarak vermiş, dolayısıyla da *oğuz* sözcüğünü “okçu, ok atan kişi” olarak tanımlamıştır (Hamilton 1997: 188). Sinor ve Hamilton *uz* sözcüğünün anlamının Marquart tarafından “insan, adam” olarak verilmesine karşı çıkarak Türkçede bu sözcüğün bu anlamda kullanılmadığına dikkat çeker (Sinor 1950: 4; Hamilton 1997: 188).

1.3. Németh, aynı zamanda bir kavim adı olan *oğuz* sözcüğünün *oq+z* (çoğul eki), *ok+uz* olmak üzere iki morfemden oluştuğunu söylemiştir. Ona göre, aslında anlamı “ok” olan *oq* sözcüğünün “kavim, boy adı ” anlamlarına gelmesi, büyük ihtimalle okun kumanda sembolü olarak kullanılması ile ilgilidir (Németh 1930: 44). Bu görüşe Ligeti, Orkun, Pritsak ve Sümer de katılmaktadır (Ligeti 1925: 103; Orkun 1935: 4-5; Pritsak 1952: 59-60, 92; Sümer 1980: 1-3).

1.4. Berezin (1861) *oğuz* sözcüğünü *oğuz* ~ *uğuz* “ağız sütü, doğumdan sonraki ilk süt” sözcüğü ile birleştirir (Baskakov 1986'dan). Pelliot da bu sözcüğün *uğuz* olarak söylenmesi gerektiğini savunur (Pelliot 1995: 15). Bang ve Arat, *oğuz*'un *ok*'la ilişkisine, burada -ğ- bulunması dolayısıyla, karşı çıkmışlar; Berezin ve Pelliot gibi bu adın, *oğuz* ~ *uğuz* “ağız sütü, doğumdan sonraki ilk süt” anlamına geldiğini öne sürmüşlerdir (Arat 1987: 605).

1.5. *Oğuz* sözcüğünün “boğa” anlamına geldiği ilk defa 1864'e Erdmann tarafından ileri sürülmüş, daha sonra bu görüş Aristov (1896) tarafından tekrar ele

¹ Oğuz Kağan destanına göre; bu kabile tekerlekli arabalarıyla kazanılan ganimetlerin taşınmasında Oğuz'a yardım etmişlerdir. Oğuz bundan dolayı onlara Kanglı (yani arabalılar, kağnilılar) adını vermiştir.

“OĞUZ” SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİ ÜZERİNE YENİ DÜŞÜNCELER

alınmıştır. (Pelliot 1995: 15’den) Sinor, Oğuz Kağan Destanı’nın baş tarafındaki boğa resminden hareketle *oğuz* sözcüğünün *öküz* ile aynı sözcük olabileceğini düşünmektedir. *Oğuz* < *ögüz* ~ *höküz* *öküz* > *oğuz* ‘totemi *öküz* olan uruk’ (Sinor 1950: 5). Bazin de *oğuz* adını bazı çağdaş Türk lehçelerinde “genç boğa, tosun” anlamına gelen *oğuz* veya *oguz* sözcüğüyle özdeşleştirmeyi düşünmüştür (Bazin 1953: 316). Ancak bu görüş, Eski Türkçede *oğuz* “boğa” anlamına gelen bir sözcük bulunmamasından dolayı Hamilton tarafından eleştirilmiştir (Hamilton 1997: 188).

1.6. Ercilasun, Sinor’un yukarıdaki açıklamasının doğru kabul edilmesi halinde, Dede Korkut kitabının kahramanlarından biri olan *Boğaç Han* ile *Oğuz Han*’ın aynı anlama gelen adlar taşıdığından düşünülebileceğinden söz etmektedir (Ercilasun 1988: 69-89). Ercilasun’a göre üç ayrı *oğuz* kavramı vardır. 1) Efsanevi Türk hükümdarının adı olan *Oğuz*, 2) “kabileler” anlamına gelen *oğuz*, 3) Türk milleti içinde etnik bir teşekkülün özel adı olan *Oğuz*. Efsanevi Türk hükümdarı olan *Oğuz*, *öküz* sözünden gelmektedir. Ercilasun’a göre;

“Uygur harfli *Oğuz Kağan destanında Oğuz’un doğumundan hemen önce “onun resmi budur”* denilip bir *öküz* resminin çizilmiş olması (Bang-Rahmeti 1936: 10), destana göre *Oğuz* ile *öküz* arasında bir ilişki kurulduğunu düşündürmektedir. *Şecere-i Terâkime*’de “*Oğuz Han Keyümers* zamanında irdi.” (Ölmez 1996: 166) şeklinde bir kaydın bulunması ve İran efsanelerine göre *Acemlerin Âdem*’i sayılan *Keyümers*’in baş düşmanının *öküz* olması da *öküz* ile *Oğuz* arasında efsaneden kaynaklanan bir ilişkinin bulunduğunu düşündürmektedir. Öte yandan *Dede Korkut Kitabı*’nın birinci boyu olan *Dirse Han oğlu Boğaç Han*’daki *Boğaç* ile *Oğuz Han* arasında, başta *Ziya Gökâlî* olmak üzere (Gökâlî 1339: 70-71; 1976: 104-105) birçok araştırmacının ilgi kurması da *Boğaç* ile aynı olan *Oğuz*’un, *Boğaç* anlamındaki *öküz*’den gelmesi gerektiğini düşünmemizi sağlar. Yani *Boğaç=Oğuz Kağan* ise *Boğaç* adı *boğa*’dan geldiği gibi *Oğuz* adı da *öküz*’den gelmelidir. Ben “*Türk Destanlarında Baba-Oğul Mücadelesi*” adlı araştırmamda bu iki ad arasındaki benzerliğe, *Oğuz Kağan*’la aynı kabul edilen tarihi Hun hükümdarının Çincedeki adı *Motun*’u *Bogatur* şeklinde açıklayarak (Ercilasun 2007: 488-489) üçüncü bir adı da eklemiştim. Sonuç olarak efsanevi Türk hükümdarının adı olan *Oğuz* kelimesinin ben *öküz*’den geldiğini düşünüyorum. Esasen “oklar; kabileler” anlamındaki bir kelimenin kişi adı olması anlamsızdır. Hayvan adlarının Türklere kişi adı olarak kullanılmasına dair ise sayısız örnek vardır. Bence burada *öküz* kelimesinin *Oğuz* biçimine geçmesinin izahı yapılmalıdır. Bence *Oğuz* boyunun adı ile *öküz* arasında bir bulaşma (kontaminasyon) olmuş ve *Oğuz* boyunun efsanevi hükümdarının adı *Öküz*, bu bulaşma neticesinde *Oğuz*’a dönüşmüştür. Bazin’in düşüncesi de –sadece efsanevi hükümdarın adı ile ilgili olmak kaydıyla- mantıklıdır. Bu fikrin zayıf tarafı, “boğa, tosun” anlamındaki *oğuz* kelimesinin eski kaynaklarda geçmemesidir.”

Ercilasun yazısının devamında ikinci *Oğuz* kavramının “kabileler” anlamındaki *oğuz* olduğunu ifade eder. Bu anlamdaki *oğuz*, *ok+uz* şeklinden türemiştir. Ercilasun burada *oğuz* sözcüğüyle ilgili Nemeth’in görüşüyle birleşmiştir. Üçüncü

Oğuz kavramı ise, bildiğimiz Oğuz boyunun adını ifade eden kavramdır. Bu Oğuz'un da *ok+uz*'dan geldiğini, "kabileler" anlamındaki sözcüğün başlangıçta Türklere ait çeşitli boy birliklerini ifade ederken 8. en geç 9. asırdan itibaren bildiğimiz boy birliğini ifade eder olduğunu ve onun özel adı olarak kalıplaşmış kaldığını düşünmektedir (Ercilasun 2008: 230-231).

1.7. Kononov, *oğuz* sözcüğünün ilk hecesini oluşturan *oğ "kavim, boy" morfemini oğ "anne", oğul "oğul, evlat", oğuş "akraba" gibi sözcüklerin başında görülen *og ögesiyle ilişkilendirmiştir (Kononov 1958: 82-84).

1.8. Baskakov, *oğuz* ~ *ögüz*, *ogur* ~ *ögür* etnoniminin, *ö-* "düşünmek" kökeninden ve *ög* "akıl, us" veya *oy* "akıl, us, anlam"+ *-ğuz/-güz, -uz/-üz, gur/-gür, -ur/-ür* eylemden ad yapım eki > *ö-güz* ~ *ög-üz, ö-gür* ~ *ög-gür* "bilge, akıllı" ~ Altay (Oyrat) dilinde *ögüs* "bilge" birleşimlerinden türemiş olduğunu düşünmektedir. Ona göre; *oğuz~ögüz, ogur~ögür uyğur~yoğur* etnonimleri "hikmetli, kudretli, güçlü" anlamlarında kullanılmış olabilir. Bu etnonimler, *r-* ve *z-* dili olan herhangi bir şiveden türemiş ve fonetik bakımından birbirlerinden ayrılmış olmalıdır (Baskakov 1986: 35-37).

1.9. Hamilton, Oğuzların adının kökeninde *oğuş* "klan, soy-sop" sözcüğünün bulunmasının akla yakın olduğundan söz etmektedir. "*Türkçede *ok-uz veya *oku-z, oğuz'la aynı şey değildir*" diyerek Bang ve Arat'a gönderme yapmıştır. Hamilton *oğuz* ile *oğuş* sözcükleri arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaya çalışmıştır:

*"Orhun Türkçesindeki oğuz'la Uygurca metinlerdeki oğuş'un kökensel özdeşliğini iddiaya kalkışmamakla birlikte, bu varsayımı meslektaşlarımın incelemelerine sunulacak kadar akla yakın (ve dikkate değer) buluyorum. İmdi, ben burada Pelliot'nun, gerçekten Oğuz adının kökenindeki sözcüğü yakalamış olduğu kanısındayım. -ş'li okunuşu, özellikle Kaşgarlı'yla, artık kesinleşmiş olan oğuş 'boy' sözcüğü, görünüşe göre, *oğ- ya da *oğu- ('döl vermek, doğurmak') gibi bir kökten, ad yapmağa yarayan -ş ekiyle türemiştir; aynı kök,-l ekiyle, oğul 'ardıl, oğul' sözcüğünü de vermiş olmalıdır. Ancak oğuş sonundaki -ş foneminin, Oğuz sözcüğünde -z'ye dönüşmesi nasıl açıklanabilir? -ş /-z gibi bir almasıklık ya da -ş > -z gibi bir değişim, Eski Türkçede (bulunsalar bile) son derece istisnai durumlar oluştururlardı. Üstelik daha ilk Türkçe belgelerden, VIII. yüzyıldaki yazıtlardan beri, oğuş 'boy' sözcüğü kavim adı olan Oğuz'la birlikte ve yan yana karşımıza çıkıyor. Ben buna şöyle bir açıklama önerebileceğimi sanıyorum: Başlangıçta 'dokuz boy', yani tokuz oğuş'tan oluşan bir konfederasyon vardı. Bu deyim bir süre sonra özel ad gibi algılanır olunca, Türkçedeki genel uyumlulaştırma eğilimi ve 'yankılı' sözcüklere düşkünlük işe karışarak, başarısız bir yarım uyak izlenimi veren * Tokuz-Oğuş'u tam uyaklı Tokuz-Oğuz ifadesine dönüştürmüş olmalıdır" (Hamilton 1997: 189).*

Hamilton, *Oğur* boyları için rotasizm, yani *-z'*nin *-r'*ye dönüşmesi olayını kabul etmemiş ve birçok *Oğur* boylarının adının *Uyğur*'dan geldiğini savunmuştur (Hamilton 1997: 214). Hamilton'un bu görüşüne karşı çıkan ve *Oğur* sözcüğünün

“OĞUZ” SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİ ÜZERİNE YENİ DÜŞÜNCELER

Oğuz’un rotasızmlı şekli olabileceğini savunan bilim adamları da vardır (Baskakov 1986: 36; Rásony 1966: 25; Tekin 1987: 63-65; Golden 2002: 77-80). Ayrıca Orhun yazıtlarında *oguz* ve *oguş* sözcüklerinin bir arada kullanılması, *oguz* sözcüğünü *oguş*’tan getirenlere karşı hâlâ başka bir itiraz noktası olarak önümüzde durmaktadır.

Golden da Eski Türkçede *oğ morfeminin tek başına kullanıldığına ilişkin kanıt olmadığını, ancak *oğşa-* “benzemek” sözcüğünün kökünde söz konusu *oğ’un bulunduğunu ileri sürmüştür. Golden’e göre *oğuz* sözcüğündeki *-iz* çoğul eki olmayıp, Eski Türkçe’deki *tāngiz* “deniz” (< *tāng* “bataklık” + *iz*) ve *yangız* “tarz, cins, tip” (< *yang* + *iz*) gibi örneklerde olduğu gibi, bir addan ad yapma ekidir ve kuvvetlendirme görevinde kullanılmıştır (Golden 1972: 46-47).

Golden, konuyla ilgili görüşlerini şöyle ifade etmektedir:

*“Oğuz budun adı (4. Bölüm’de geçtiği gibi, Batı veya Oğur Türkçesi’nde Oğur) Bizans kaynaklarında Uz olarak geçer. Rus ve Hazar İbrani Kaynaklarında Tork, Торкъ, Торчинъ, Торçu, tırqy’ denir. Bu sonuncusu belki Bizans Τουρκία’dan (Macar topraklarının 10. yy’daki olağan adlandırması) etkilenmiştir. Oğuz, akrabalık ifade eden Türkçe *oğ/uo kökünden türemiştir. Bu şekilde bu budun adı ‘uruk, boy, alt boy birliği, akraba urukların/boyların birliği’ şeklinde tercüme edilebilir. Bundan dolayı kaynaklarda sık sık, bu budun adının/teknik terimin önüne konmuş, üye toplulukların sayısını bildiren ön eklere rastlarız: Orhon Göktürk ve Uygur yazıtlarındaki Üç Oğuz (Üç boy Topluluğu), T’ieh-lé/Uygur Tokuz Oğuz (Dokuz Boy Topluluğu, Çin. Chiu-hsing ‘Dokuz Soyadı’) ve 8. yy ortasından Şine Usu yazıtındaki Sekiz Oğuz (Sekiz Boy Birliği). Çin kaynakları bu budun adını çeviri yazmak yerine, çevirmişlerdir.”* (Golden 2002: 78-80, 169-170).

Tokuz Oğuz’un (Dokuz Boy Topluluğu) Çince Chiu-hsing “Dokuz Soyadı” şeklinde çevrilmesi ve Çince *hsing* kelimesinin asıl anlamının soy olup, soyadı olarak da kullanılması ilginçtir. Bu durum *oğuz* sözcüğünün sadece özel bir ad olmayıp, “boylar” veya “boy birliği” anlamında siyasî bir terim olarak kullanılmasıyla ilgili olmalıdır.

2. Yukarıdaki değerlendirmelerin ışığında birincisi efsanevî Türk hakanının adı, ikincisi ise “boy ya da boylar birliği” anlamına gelen iki *oğuz* sözcüğünün varlığının söz konusu olduğu görülmektedir. Bizim incelememizde bu iki farklı anlam taşıyan fakat bir kökten geliştiğini düşündüğümüz *oğuz* sözcüğü köken olarak *ok* ve *uz* sözcüklerine bağlanmaktadır. Bu bağlamda *oğuz* sözcüğü ile ilgili olarak, *ok* ile sözcüğünün ikinci kısmını oluşturduğunu varsaydığımız ve “usta, iyi, kabiliyet, becerikli, zanaatkâr” *uz* sözcüğü üzerinde durulacaktır.

2. 1. *ok* sözcüğü “ok, sivri uç” gibi anlamları dışında “kök, soy, akraba, kabile, boy” gibi anlamlara da gelmektedir. (EDAL: 1046,1491; VEWT: 359; EDPT: 76)

DLT’de, *oq* “ok”; *oq* “çatıya uzatılan direk.”; *ew oki* “ev yapılırken çatıya konan direk” gibi anlamlarının yanında Arapçada karşılığını *sehm* ile bulan “mirasta düşen

pay.”, “paylar ve toprak hisseleri üzerine - üleşmek için - atılan ok, çekilen kur’a ” gibi anlamlara da gelmektedir. (DLT I: 37, 48).

DS’de ise *ok* sözcüğünün “miras kalan mallar pay edilirken yapılan ad çekme”; *ok atmak* “miras kalan malları pay etmek için ad çekmek” ; *oka yatmak* “verilen sözü yerine getirmemek” gibi anlamlarına yer verilmiştir (DS IX: 3274).

Ok sözcüğünün “pay ve hisse” anlamlarını kazanması, bu sözcüğün sosyal hayat içindeki farklı kullanımlarının etkisiyle ortaya çıkmış olmalıdır. Sözcüğün farklı alanlarda kullanılması anlamının genişlemesine neden olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak Osman Turan şu bilgileri vermektedir:

“Divânü Lûgat it-Türk’ün bildirdiği üzere ok, insanları zümrelere ayırmadaki temsili rolü gibi, mîras hisselerini ayırmakta, her türlü kur’aların çekilişinde kullanıldığından hisse ve kur’a mânâlarına da gelmiştir. Bugün Anadolu’da bu gibi tefriklerde başvurulan ‘ok atma’ usulü de şüphesiz bu eski ananenin bir devamından başka bir şey değildir. Kağan tebaasına nasıl okları vasıtasıyla sahip olmuş ise, bir kimse de kendi okuna isabet eden şeylere o suretle sahiptir. G. de Tyr’in anlattığı bir efsâneye göre Oğuz başbuğlarından yüz kişi üzerlerinde adları yazılı okları bir yere koyup reis olmak için kur’a çektikleri zaman Selçuk kazanarak kavminin başına geçmiştir ki bu okun bu mânadaki rolünü göstermek bakımından ehemmiyetlidir. Dede Korkut kitabında Oğlu kelimesinin nişanlı mânâsına gelmesi de bu semantik gelişmenin bir neticesidir. Arapça ok mânâsına gelen sehm kelimesinin aynı zamanda hisse mânâsına geldiği, Câhiliye Araplarının ezlâm denilen kur’a veya kismet oklarıyla tefeül ettikleri malûm ise de Türk’lerde olduğu gibi okun diğer türlü rollerine tesadüf edilmez. Németh okun Macarlar arasında da kur’a, hususiyile arazi taksimlerinde kullanıldığını ve bugün de bir arazi parçasına oklu mânâsında bir kelimenin mevcut olduğunu söylemektedir.” (Turan 1945: 317).

Ogun bir tâbiyet işareti olması; bir şekilde boyların birbirine bağlılığı ve tâbiyetiyle, yani kısmen kan bağı olmayan bir akrabalık kurulmasıyla ilgili olabilir. Bu durumda “akraba” anlamlarındaki *ok* sözcüğü ile tâbiyet işareti olan *ok* sözcüğü anlam olarak zaten birleşmektedir. Burada *ok*’larla bir paylaşım söz konusudur. Oğuz Kağan destanında *ok* ve *yay*’la yapılan böyle bir miras paylaşımını zaten görüyoruz.

2. 2. Yukarıdaki Oğuz sözcüğü ile ilgili yapılan etimolojilerdeki görüşlerin aksine bu sözcüğünün ikinci kısmını oluşturan *uz* sözcüğünü bir ek değil anlamlı bir sözcük olarak kabul ediyoruz.

Gabain’e göre *uz*, *u*-“-ebilmek, bilmek, muktedir olmak, -mek gücünde olmak, yapabilmek, başarmak” kökünün üzerine fiilden isim yapan (bazen de sıfat yapar) ve artık canlı olmayan -*z* eki getirilerek yapılmıştır. Tıpkı *sö-z* (*sö-y* + *le-* ‘söylemek’ ile aynı kökten), *semi-z* (*sem-r-it-* ‘semirtmek’ ile aynı kökten) sözcüklerinde olduğu gibi (Gabain 1988: 55).

“OĞUZ” SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİ ÜZERİNE YENİ DÜŞÜNCELER

Uz sözcüğünün “uzman, usta becerikli, tecrübeli” yanında “iyi, başarılı” anlamları da vardır (DTS: 337). Clauson, uz sözcüğünün “usta, sanatkâr” ve “bir işin kendisindeki ustalık veya kişinin işteki ustalığı” gibi anlamlarını da vermektedir. Clauson, açıklamalarının devamında sözcüğün tarihî lehçelerde anlam genişlemesiyle birlikte cansız objeler için “mükemmel, çok kusursuz durumda” anlamlarını taşıdığını ve birçok çağdaş lehçede bu genişlemiş anlamlarıyla yaşadığını belirtmiştir (EDPT: 277).

Türk lehçelerinin büyük bir çoğunluğunda uz olarak görülen bu sözcük, Türkçenin Yeni Uygur, Hakas, Oyrot gibi lehçelerinde us, Saha ve Dolgan lehçelerinde ūs, Türkçenede ūz şeklindedir. Moğolcada da ‘usta, sanatkâr, sanat’ anlamlarına gelen bir ura(n) sözcüğü vardır (EDAL II: 1505).

Togan, Altay kavimlerinden söz ederken, millet bir atlı millet olduğu halde hükümdarlığın demirci, sanatkâr, bilgin ve düşmanları tılsımlı taşlarla mağlup etmesini bilen kehanette usta Tarhanlar zümresinin elinde olduğunu, davaların bunların hakemliği ile sonuçlandırılarak memleketin öyle idare olunduğundan bahisle haşiye ve izahlar kısmında şu bilgilere yer vermektedir: “...Yakutların en kuvvetli uruğunun cediti İlley de bir demirci idi, halbuki o aynı zamanda bir Şaman idi. Diğer bir uruğun cediti Deli-Darkhan idi; bunlardan Çeke-Us askerlik talim etmiş, harp silahları yapmış, aynı zamanda bir hekim, filozoftu)...” (Togan 1981: 44, 421).

Çeke-Us adının yapısından hareketle çeke sözcüğünün us sözcüğünü nitelediğini ve ikisinin bir arada özel bir isim olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Burada us sözcüğü birçok meziyeti olmasından dolayı çeke sözcüğüne eklenerek bir kişiye ad olarak verilmiş olmalıdır. Aynı mantıkla ok-uz sözcüğünü de iki şekilde açıklayabiliriz:

a) “ok ustası”, yani “silahların ustası”, dolayısıyla “demirci, demire hâkim”.

b) ok sözcüğünün aynı zamanda “boy” anlamına geldiği göz önüne bulundurularak “boylara hâkim, boyların lideri, en maharetli ve bilge”.

Râsony, Türklerde ad verme geleneği ve buna bağlı olarak, topluluk adlarının (soy, uruk, boy, oymak, kabile, kavim) verilmiş şekillerini iki madde halinde özetler:

“1- İçerden gelmiş olanlar: Has isimden klan adı, klan adından oymak adı ve oymak adı başa geçtiği zaman budun, kavim, millet adı olur: Özbek, Nogay gibi.

2- (a) – Dışardan konan adlar: Oymak başkanının, dolayısıyla oymağın geniş göçebe devleti (ili) çerçevesi içinde idarî ve askerî görevine delâlet eder. Tarhan, Inak, Kabukşın-Yula gibi.

(b) – Dışardan takılan adlar: Oymağın, halkın herhangi bir özelliği ile ilgilidir: Kesik, Ağaçeri gibi.

Oymak adı çok defa kavim adı olabileceği gibi, siyâsî birliğin zayıflaması ve çökmesi ile büyük teşekkülün adı oymak, hattâ oymak dalının adı şeklinde mevcudiyetini muhafaza edebilir. Soy, boy adlarının umumî olarak şahıs adlarından, nüfuzlu aile reislerinin adlarından gelişmesi, o ailenin nesiller boyunca daha büyük teşekkül haline gelmesine bağlıdır. Büyük siyâsî teşekkül (oymak, kavim) adları arasında önemli bir grup dikkatimizi çekmektedir. Çin vakayinâmeleri, Batı Türklerinin hükümdarı İşbara Kağan'ın halkını ne şekilde 10 boydan mürekkep birlik haline koyduğunu açıklamaktadırlar. Hakan her boy'un başına bir 'şad' tayin etti. Her 'şad' kudret alâmeti olarak bir ok (silah) aldı. Bu sebepten ötürü on boy on ok adını aldı. Boyların oklarla bölünüşünü Oğuz boyları ile ilgili efsanede de bulabiliyoruz. Bizzat Oğuz adı da aslında Ok'tan gelmekte ve aynı zamanda boy anlamı taşımaktadır. Ok sözü birçok boy adına girmiştir: Türk-Bulgar Onogur gibi." (Rásony 1966: 25.)

Reşideddin'in Oğuznâmesinde, Oğuz Kağan, Derbend seferi öncesi Yüz Kanglı atlısına, sağlıklarını, fetih ve zaferlerini memleketlerine götürüp, topladıkları bütün zahire ve hazinelerle beraber yurtlarına dönmelerini buyurur. Oğuz'un zamanında altın uçlu ok ve yay vardır. Oğuz iki altın uçlu ok ve yayını kendisinin işareti olmak üzere Kanglılar'a verir. Kanglılar gittikleri her şehirde bunları gösterince halk kendilerine ve hayvanlarına yiyecek, içecek, alefe ve ulufe vererek gereken hizmet ve hürmeti gösterirler (Togan 1982: 27).

Reşideddin'in anlattıklarından yayın Oğuz Kağan'ın hükümranlığını, okun ise Oğuz Kağan'a tâbi olan boy ve kabileleri temsil ettiği anlaşılmaktadır.

Turan, "Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması" adlı makalesinde, okun Hunlar zamanından Osmanlıların yükseliş dönemine kadar kabile taksimlerinde kullanılması, hükümdara tâbi olan boylara bir haber ve davet, bir tâbiyet sembolü olarak ok gönderilmesi hakkında çeşitli kaynaklardan söz ettikten sonra Oğuz Kağan Destanı'nda okların bölüştürülmesi ve bunların birer sembol olarak kullanılması konusunda şu bilgileri aktarmaktadır:

"Çin kaynaklarının dediği veçhile, yay oku attığı veya sevk ve idare ettiği için, yay metbûluk ve üstünlük, ok tâbilik alâmeti sayılmıştır. Binaenaleyh yayı temsil eden hükümdarın oku temsil eden kabile reislerine ok göndermesi dolayısıyla oklara göre gruplanmalar idarî ve askerî teşkilâtı ifade eder. Bu, kabile teşkilâtına da uymakla beraber "ok" kelimesinin boy, oymak gibi bir mâna kazanmamış olması bunun münhasıran askerî ve idarî bir şey olduğunu gösterir. Okun tâbilik, yayın metbuluk ifade eden bir sembol haline gelmesi, milli telâkkilerin bir in'ikâsı olan Oğuz-nâme'de daha açık olarak görülür. Destana göre Oğuz Han ihtiyarladığı zaman Gün, Ay, Yıldız adlı üç oğlunu doğuya, Gök, Dağ, Deniz adlı öteki üç oğlunu da batıya göndererek avlanmalarını emretti. Doğuya gidenler bir altın yay, batıya gidenler üç gümüş ok bularak babalarına getirdiler. Oğuz Han yayı üçe bölerek Bozokları teşkil eden bu üç kardeşe verdi ve: "Ey büyük oğullarım yay sizin olsun, yay gibi okları göğe atınız" dedi. Sonra okları getiren ve Üçokları

“OĞUZ” SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİ ÜZERİNE YENİ DÜŞÜNCELER

teşkil eden üç kardeşin her birine bir oku vererek “Ey küçük oğullarım, oklar sizin olsun, yay oku attı, siz de ok gibi olun” dedi. (Turan 1945: 313).

“Oğuz han hâkimiyeti temsil eden yayı birincilere, tâbiyeti temsil eden oku da ikincilere vermiştir. Oğuz beyleri ve boylarının siyasi ve hukukî münasebetleri de yayla ok münasebetine göre olduğundan sağdaki Boz-oklar, soldaki Üç-oklara üstündür. Yani Üç-oklar Boz-oklara tâbiydi. Bu hukukî kaide Selçuklulara ve hatta bir dereceye kadar Osmanlılara kadar devam eder. Milli ve yabancı çeşitli kaynaklarda Türk kağan ve sultanlarının boy beylerine, tâbi Türk veya ecnebi hükümdarlarına ok göndermeleri kendilerinin yayı ve hâkimiyeti, onların da oku ve tâbiyeti dolayısıyledir. Gönderilen ok aynı zamanda hükümdarın emrini ve huzuruna daveti ifade ettiğinden onu alanlar derhal hakan ve sultanların yanına koşar. Garbi Gök-Türklere bazen On-ok adı verilmesi de onların büyük kağanlara tâbi on boya ve idareye ayrılmalari ile alakalıdır. Muharebe ve mühim meselelerde hakan ok gönderince bütün tâbi yabgu ve beylerin iştiraki ile yüksek bir meclis (Kurultay) kurulur ve müzakereler olurdu.” (Turan 2000: 77).

Oğuz Kağan Destanı'nın yazılış yeri, tarihi ve yazılış şartları hakkında en çarpıcı bilgileri Togan'ın *Oğuz Destanı* adlı çalışmasında bulmaktayız. Togan bu eserinde, Reşideddin'in Paris nüshasında *Oğuz* adının daima *Ogur* olarak yazılmış olduğundan söz ettikten sonra, Tevârih-i Güzide-i Nusretnâme'de ve Esed-i Tusi'nin Gerşasb-nâme'sinde anılan ve Sakalar devrinde yaşamış “Yugur Khaqan” adının da /r/ ile yazılmış olduğu bilgisini verir (Togan 1982: 127). *Ogur* ve *Yugur* şekilleri dışında, Oğuz boy adının Bizans kaynaklarında *Uz*, Rus vekayinâmelerinde *Tork* (Türk) ve yakın doğu müellifleri tarafından da *el-Ğuzz* (*Oğuz*) şeklinde geçtiği bilinmektedir (Sümer 1980: 51, 58).

Uz sözcüğüyle aynı anlamlara gelen Proto Türkçe **ūr* ve Moğolca *uran* şekilleri ve bu şekiller arasında anlam bakımından bir farklılık olmaması, bizi r~z değişimi görülen *Ogur* ve *Oguz* sözcükleri arasında da anlam bakımından bir fark olmadığı düşüncesine sevk etmektedir. Bu durum Oğuz Kağan Destanı'nın oluşturulması tarihini belki de çok daha eski devirlere yani r Türkçesinin konuşulduğu devirlere götürebilecektir.

2.3 Erdmann, Aristov, Sinor, Bazin, Ercilasun gibi bilim adamları Oğuz Kağan destanında yer alan öküz resminden de hareketle *ögüz* “boğa” ve *oğuz* adlarını birleştirmeye istemişlerdir. Yani sembolün ada işaret ettiğine dikkat çekmişlerdir. Biz Oğuz adının farklı bir özellik taşıdığına inanıyoruz. Oğuz doğduğunda Türk ad verme geleneğinin dışında yani başkası tarafından kendisine bir ad verilmesini beklemeden kendi adını kendisi söylemiştir. Bize göre bu ad Oğuz'un ileride göstereceği liderliğe, bütün boyları birleştireceğine ilişkin destana yerleştirilmiş mitsel bir işarettir. Nitekim Şecere-i Terākime'de yer alan Oğuz destanında, Oğuz'un daha bir yaşındayken kendine ad verme olayına şahit olan kişiler bu olaydan hareket ederek Oğuzla ilgili şu öngöründe bulunmuşlardır:

“... Oğlan bir yaşığa yetdi irse Kara Han ilge savun saldı takı uluğ toy kıldı. Toy küni oğlanı maÖrek içige keltürüp Kara Han biglerige ayttı :Bizniñ bu oğlumız bir yaşığa yeti. İmdi ni at koyar siz tip bigler cevâb bermesdin burun oğlan ayttı: Meniñ atım Oğuz turur

Beyt Uşal bir yaşar oğlan anda revân
Atım turur Oğuz husrev-i nâm-ver
Kelip tilge tidi biliñler Öayân
Biliñler yakın barça ehl-i hüner

Toyğa kelgen uluğ ve kiçig barça oğlanıñ bu söziğe tañ kıldılar takı ayttılar kim bu oğlanıñ özi atını ayta turur mundın yahşı at bolur mu tip atını Oğuz koydular tañ ayttılar kim bir yaşar oğlanıñ mundağ sözni sözlegenini hiç zamânda hiç kim işitken ve körgeñ yok turur tip anı ırım itip ayttılar kim bu uzağ Ömrli ve uluğ devletli ve uçı uzağan ve yanı yayılğan bolgusı turur tidiler. ” (Ölmez 1996: 123-124).

“... Oğlan bir yaşına gelince Kara Han ülkeyi davet etti ve büyük bir ziyafet verdi. Kara Han ziyafet günü çocuğu meydanın ortasına getirip beylerine (şöyle) söyledi: “Bizim bu oğlumuz bir yaşına girdi, şimdi buna ne ad koyacaksınız”. Beyler (henüz) cevap vermeden (önce) çocuk “benim adım Oğuz’dur” dedi.

Beyit İşte orada yürüyen bir yaşındaki oğlan
Adım ünlü padişah Oğuz’dur
Gelip dile dedi bilin açık seçik
Bütün hüner sahipleri bilin

Ziyafete gelen büyük küçük herkes oğlanın söylediği bu sözlere şaşırıldılar ve “bu çocuğun kendisi adını söylüyor, bundan daha iyi ad olur mu?” diyerek adını Oğuz koydular. Dahası “bir yaşındaki çocuğun bunca sözü söylediğini hiçbir devirde hiç kimse işitmiş değildir” diyerek bunu yorumlayıp şöyle söylediler: “Bu çocuk uzun ömürlü, ulu devletli olacak ve ülkesinin topraklarını genişletecek” (Ölmez 1996: 235-236).

Destanda anlatılanlar Oğuz adının anlamını da açıklıyor gibidir. Yani ülkesini genişletecek, bütün boyları birleştirecek kişi yani *ok+uz> oğuz*. Biz destanda geçen bu ifadelerin Oğuz adının anlamının çözülmesinde yine destanda yer alan hayvan sembolünden daha açıklayıcı olduğunu düşünmekteyiz. Kaldı ki, bu destanda boğa resminden başka biri gergedan diğeri de sungur olmak üzere iki hayvan resmi daha bulunmaktadır. Destanda Oğuz’un avladığı hayvanlar söz konusu edilirken “resmi budur” diyerek bunların herkeşçe tanınması istenmiş olmalıdır. Yani burada adı geçen hayvanın resmi çizilmiştir. Uygur harfli Oğuz kağan destanının baş tarafı eksik olduğuna ve resim Oğuz henüz dünyaya gelmeden önceki bir olayla ilgili olarak metne yerleştirildiğine göre Oğuz ile ilgili olmamalıdır. Bu resim yine olay örgüsü içinde Oğuz doğmadan önce söz konusu bir olayda geçen bir hayvanın -ki bu boğadır- resimle tarif edilmesi ile ilgili olabilir. Destanda yer alan diğer iki resim bu durumu daha açık olarak ortaya koymaktadır.

“OĞUZ” SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİ ÜZERİNE YENİ DÜŞÜNCELER

Bütün bu değerlendirmelerin ışığında *oğuz* sözcüğü ile ilgili şunları söyleyebiliriz;

1. Hükümdar olan Oğuz bütün büyük hanlar gibi demirci ustası ve demiri, bunun yanında demirden yapılan oku da işlemekte usta olmalıdır. Bu bakımdan destanda anlatılanlara bakarak Oğuz adının “ok yapmakta usta” anlamına gelen ve *ok* ve *uz* sözcüklerinden ibaret bir ad olduğunu ileri sürebiliriz. Saha Türkçesinde bir kişi adı olan *Çeke-us* sözcük grubu, *oğuz* sözcüğünün de *uz* ile kurulmuş ve ilk ögesi *ok* olan bir birleşik ad olduğu yönündeki düşüncemizi desteklemektedir. *Çeke-us* adlı kişinin bir hekim, filozof ve aynı zamanda harp sanatı ve savaş aletleri yapımında usta olması da dikkat çekicidir. Bu durumda *ok uz* “ok ustası, boyları yönetmekte mahir, bilge lider” olarak açıklanabilir.

2. Oğuz Kağan’ın devletinin paylaştırılmasında kullanılan yay hükümdarlık sembolü, oklar ise yay tarafından yönlendirilen ve görevlendirilen elçileri yani tâbileri temsil eder. Oğuz-Han’ın veziri Uluğ-Türük’ün gördüğü rüyaya göre altın bir yayın gün doğusundan gün batısına kadar uzanmış olması yani yayın kavsinin, göğün kavsinin baştanbaşa tamamlamış olması ve üç gümüş okun da yaydan atılmış olarak kuzeye doğru gidiyor oluşu dünya hâkimiyeti düşüncesini karşımıza çıkarmaktadır. Okları getiren üç çocuğuna, -yay oku attı: sizler de ok gibi olun!- ifadesini kullanan Oğuz, bununla “hem boy olup idare edin” hem de “*ok* gibi uzağa gidip yayılın, *ok* gibi doğru olun” demek istemiş olmalıdır. Dolayısıyla, boy anlamındaki okların uzaklara gitmesi; yeni bölgelerin fethedilmesi, toprakların genişletilmesi gibi anlamlar taşımış olmalıdır. Bu noktadan hareketle de *oğuz* sözcüğünü yine *ok* ve *uz* şeklinde fakat “oku doğru, oku *uz* giden, oku uzağa giden” anlamlarına gelen bir sözcük grubu olarak açıklayabiliriz.

3. *Oğuz* adı destan içinde kendi anlamını bulmuştur. *Oğuz*’a ad verilmesi olayının anlatıldığı bölümde yer alan ifadeler ve bu adla ilgili bir tür keramet sayılabilecek söylemler *Oğuz* adının anlamını da açıklar gibidir. Destanda Karluk, Kıpçak, Uygur, Kalaç (Halaç), Kanglı gibi boy adlarının *Oğuz Han* tarafından verilmesi ve bunların Oğuz konfederasyonuna dâhil edilmesi söz konusudur. Buna göre; *Oğuz* adı “derleyen, birleştiren, ülkesini büyüten, büyük hükümdar” anlamlarında kullanılmış olabilir. Bu destansı kişiliğin birçok boyu birleştirmesi durumu göz önünde bulundurulduğunda *oğuz* adının bir üst birlik adı olarak daha sonraki dönemlerde “boylar birliği” anlamında kullanıldığı varsayılabilir. Nitekim Köktürkler dönemindeki *Üç Oğuz*, *Sekiz Oğuz*, *Dokuz Oğuz* gibi boy birliklerindeki *oğuz* adı böyle bir konfederasyonu ifade etmektedir. Yaşadığı zamanı tam olarak bilemediğimiz büyük bir tarihî kişilik, bu tarihî kişiliğin daha bebekken gösterdiği olağanüstülükler, yine aynı kişinin kendini yüzyıllarca destanlarda yaşatacak kadar etkileyici fütuhatları, sonraki dönemlerde *oğuz* adının bir üst ad gibi kullanılmasını sağlamış olmalıdır.

Kısaltmalar

- DLT** : (1992), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, TDK Yay., Ankara
- DS** : (1993), *Derleme Sözlüğü IX*, Ankara: TDK Yay.
- DTS**: Nadalyayev, V.M. –Nasilov, D.M. –Tenişev, E.R. –Şçerbak, A.M. (1969), *Drevnetyurkskiy Slovar*, Leningrad
- EDAL** : Starostin, S. - Dybo, A. - Mudrak, O. (2003), *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*, Cilt I-III.
- EDPT** : Clouston, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*,. Oxford
- VEWT** : Räsänen, Martti (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuch der Türksprachen*, Helsinki

Kaynaklar

- BANG, W.- ARAT, R.R. (1987), “Oğuz-Kağan Destanı”, *Makaleler* (Yayıma Hazırlayan: O. F. Sertkaya), Cilt I, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 605-672.
- BASKAKOV, N. A. (1986), “ Oğuz, Oğuz-Kağan Etimolojisi Üzerine” İstanbul: *İÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 35-37
- (2006), *Türk Dillerinin Tarihi -Tipolojik Sesbilimi*, (çev. Kenan Koç, Oktay Selim Karaca), İstanbul: Multilingual.
- BAZIN, L. (1953), “Notes sur les mots Oğuz et Türk”, *Oriens*, IV, 315-324.
- CLAUSON, G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- ERCİLASUN, A. B. (1988), “Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler”, *TDAY –Belleiten*, Ankara: TDK Yay., 69-89.
- (2008/2), “Oğuzlar ve Oğuz Adı Üzerine”, *Türk Kültürü* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 226-233.
- ESİN, E. (2003) *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- GABAIN, A. von (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yay.
- GOLDEN, B. P. (1972), “The Migrations of the Oğuz”, *Archivum Ottomanicum*, IV Mouton, 45-84.
- (2002), *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (çev. Osman Karatay), Ankara: Karam Araştırma ve Yay.
- HAMILTON, J. R. (1997), “Tokuz-Oğuz ve On Uyğur” çev. Yunus Koç-İsmet Birkan *Türk Dilleri Araştırmaları* 7: 187-232, Ankara: Simurg Yay.
- İNAN, A. (1936), *Güneş Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*, İstanbul: Devlet Basımevi.
- KONONOV, A. N. (1958), *Rodoslovnaya Turkmen, Soçineniya Abu-l-Gazi-hana Hivinskogo*, Moskva-Leningrad.
- LİGETİ, L. (1925), “ Kırgız Kavim İsminin Menşei ” İstanbul: *Türkiyat Mecmuası*, I, 103.
- NÉMETH, G. (1930), *A honfoglaló magyarság kialakulása*, Budapest, 44.
- ORKUN, H. N. (1935), *Oğuzlar’a Dair*, Ankara: Ulus Basımevi.

“OĞUZ” SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİ ÜZERİNE YENİ DÜŞÜNCELER

- ÖGEL, B. (1993), *Türk Mitolojisi I*, Ankara: TTK. Yay.
- (1994), *Türk Mitolojisi II*, İstanbul: MEB. Yay.
- ÖLMEZ, Z. K. (1996), *Şecere-i Terākime*, (Yayımlayan: Mehmet Ölmez), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 3, Ankara.
- PELLIOT, P. (1995), *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine*, (çev. Vedat Köken), Ankara: TDK. Yay.
- PRITSAK, O. (1952), “Stammesnamen und Titulaturen der Altaischen Völker”, *UJb XXIV*: 59-60, 92.
- RÄSÄNEN, M. (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, Helsinki.
- RÁSONYI, L. (1996), *Tarihte Türklük*, Ankara: TKAE Yay.
- SINOR, D. (1950), “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *İÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, çev. Ahmet Ateş, IV/1-2, İstanbul, 1-13.
- STAROSTİN, S. - DYBO, A. - MUDRAK, O. (2003), *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*,. Cilt I-III. Leiden-Boston.
- SÜMER, F. (1980), *Oğuzlar*, İstanbul: Ana Yay.
- TEKİN, T. (1987), *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Ankara: TDK Yay.
- (1988), *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK Yay.
- TOGAN, Z. V. (1981) *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- (1982), *OĞUZ DESTANI Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TURAN, O. (1945), “Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması”, Ankara: *Bellekten XXXV*: 305-318
- (2000) *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Târihi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.